

de dönemin ileri gelen vezirlerinden biri tarafından yaptırılan ve bu vezirin türbesini de barındıran Sâhib Ata Hankahı, özenli mimariyle olduğu kadar yer aldığı çevre ile de Boyalıköy Hankahı'ndan ayrılır. Tokat'taki iki örnek ise muhtemelen yönetici sınıfına mensup olmayan bânileri ve fonksiyonun ön planda tutulduğu gösterişsiz mimarileriyle daha ziyade mütevazî şehir zâviyeleri olarak nitelendirilebilir.

Bazı müellifler, Osmanlı devrinde tarikat merkezi (âsitâne) konumunda ve çok defa tarikat pîrinin türbesini de barındırdığı için pîr evi niteliğinde olan önemli tesislerin hankah olarak adlandırıldığını ileri sürmüşlerdir. Nitekim Anadolu'nun en önemli iki âsitânesi ve pîr evi olan Mevlânâ Külliyesi ile Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi, ayrıca Bektaşî âsitânelerinden Elmalı yakınındaki Abdal Mûsâ Tekkesi ve İstanbul Merdivenköy'deki Şahkulu Tekkesi, öte yandan Edirne'de Gülşeniyye / Sezâiyye'nin merkezi olan Sezâî-yi Gülşenî Tekkesi, İstanbul'daki Mevlvî âsitânelerinden Galata ve Yenikapı mevlevîhâneleri, bu arada yine İstanbul'da bulunan tarikat merkezlerinden Koca Mustafa Paşa (Sünbül Efendi) Külliyesi (Halvetiyye-Sünbülüyye), Nasûhî Tekkesi (Halvetiyye-Nasûhiyye), Cemâlifzâde Tekkesi (Halvetiyye-Cemâliyye-i Sâniyye), Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi (Celvetiyye), Kâdirîhâne Tekkesi (Kâdiriyye-Rûmiyye) ve Ebûrrızâ Tekkesi'ne (Bedeviyye) dair bazı kitâbelerde bu tesisler hankah olarak anılmaktadır. Ancak âsitâne veya pîr evi sıfatlarını taşımayan zâviye statüsündeki birtakım tekkelerde de aynı durumla karşılaşılır. İstanbul'da bulunan birçok örnek arasında Halvetiyye-Sünbülüyye'den Merkez Efendi Külliyesi ile Eyüp Bahariyye'de Şah Sultan Tekkesi, Nakşibendiyye'den Unkapanı'daki Emîr Buhârî Tekkesi, Sultanahmet Kadirga'da Özbekler Tekkesi, Eyüp'te Kâşgarî Tekkesi, Üsküdar'da Özbekler Tekkesi ile Selimiye Tekkesi, Sa'diyye'den de Sütülcü'deki Hasîrifzâde Tekkesi zikredilebilir. Bu arada birçok kitâbede, kelime tekrardan hoşlanmadıkları bilinen divan şairlerinin aynı yapıyı "hankah, dergâh, teke, âsitâne" gibi farklı şekillerde andıklarını da dikkati çekmektedir. Ayrıca bu yapılar arasında, Anadolu Selçuklu hankahlarında tesbit edilebilen ortak bir tasarım anlayışını bulmak da imkânsızdır. Sonuçta Osmanlı devrinde hankah teriminin, daha ziyade âsitâneler ve pîr evleri için kullanılmakla beraber tarikat yapılarının statülerini ve fonksiyonlarını kesin su-

rette belirleyici olmadığı, özellikle de belirli bir mimari tipe tekabül etmediği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

- İbn Cübeyr, *er-Rihle* (nşr. W. Wright – M. J. de Goeje), London 1907, s. 284; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 195, 521; İbn Battûta, *Rihle*, Kahire 1346, II, 108-118; Makrîzî, *el-Hıta*, Kahire 1326, IV, 237-240, 271-306, 415; R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge 1921, s. 1-76; D. N. Wilber, *The Architecture of Islamic Iran: The Ilkhanid Period*, Princeton 1955, s. 133; L. Bretaniski, *Zodchestvo Azerbaycana XII-XV. [XII-XV. Yüzyıllar Azerbaycan Mimarisi]*, Moskva 1966, s. 92-101; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 5-25, 166-177; J. Sourdel-Thomine – B. Spuler, *Die Kunst des Islam*, Berlin 1973, s. 305; A. I. Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul 1977, s. 72-77; I. Bilgin, "Über die Tekke-Architektur des 13. Jahrhunderts in Anatolien", *Fifth International Congress of Turkish Art*, Budapest 1978, s. 183-199; Abdürrahîm Gâlib, *Mevsû'atü'l-İmâretü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1408, s. 157-158; Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, İzmir 1994, I, 25-33, 42-50; H. Sauvage, "Description de Damas", *JA*, IX/V (1895), s. 269-297; J. Sauvaget, "Inventaire des monuments musulmans de la ville d'Alep", *REI*, V (1931), s. 84-86; Semavi Eyice, "Anadolu'da Orta Asya Sanat Geleneklerinin Temsilcisi Olan Bir Eser: Boyalıköy Hankahı", *TM*, XVI (1971), s. 39-56; D. Behrens-Abouseif, "Change in Function and form of Mamluk Religious Institutions", *Alsl*, XXI (1985), s. 73-93; Pakalın, I, 730-731; J. Chabbi, "*Khânkâh*", *ET* (İng.), IV, 1025-1026; Bruce L. Lawrence, "*Khânağâh*", *ER*, VIII, 278-279.

M. BAHÂ TANMAN

HANSÂ (الْحَنَسَاءُ)

Ümmü Amr Tûmâdır bint
Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîf
(ö. 24/645)

Araplar'ın en meşhur kadın şairi,
sahâbî.

Milâdî 575 yılına doğru dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Birçok şair yetiştirmiş olan Benî Süleym kabilesine mensuptur. Hansâ, "çekik ve kalkık burunlu" demek olan *ahnes* kelimesinin müennesidir. Bu ilgiyle kelime, eski Araplar arasında kadın güzelliğinde benzetme unsuru olarak geçen "yaban sığırı" anlamında da kullanılır. Hansâ, İslâm'dan önce varlıklı ve nüfuzlu bir aile içinde yetişti ve muhadramûn* şairleri arasında yer aldı.

Benî Cüşem kabilesi reisi şair Düreyd b. Simme güzelliği, zekâsı ve zarafetiyle dikkati çeken Hansâ'yı babasından iste-

di. Ancak Hansâ Düreyd'i yaşlı buldu ve onu beğenmedi; kendi kardeşi Muâviye'nin ısrarlarına rağmen bu evliliği kabul etmedi, ayrıca Düreyd'i ve kabilesini hafife alan şiirler söyledi. Daha önce de Bedr kabilesi reisinin evlilik teklifini reddettiğini ve gönlünün bir amcazadesinde olduğunu belirterek kendi kabilesiyle övündüğü meşhur "Râiyye"sini kaleme aldı. Câhiliye devri âdetine göre kabile başına çok önem verdiği anlaşılan Hansâ, Benî Süleym kabilesinden Revâha b. Abdüluz-zâ veya babası ile evlendi ve ondan Abdullah adında bir oğlu oldu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan irtidat hareketlerinin önlenmesinde Abdullah'ın önemli katkısı olmuştur. Hansâ, Revâha'nın vefatı üzerine yine kendi kabilesinden Mirdâs b. Ebû Âmir ile evlendi ve bu evlilikten de Yezîd, Muâviye ve Amr adlarında üç oğlu ile Amra adında bir kızı oldu.

Hansâ'nın biri öz kardeşi Muâviye, diğeri baba bir kardeşi Sahr olmak üzere iki kardeşi vardı. Bunlardan cesaret ve cömertliğiyle tanınan, kendisinden büyük destek gördüğü Sahr'ı daha fazla sevdiği anlaşılmaktadır. Kabileler arasında yapılan savaşlarda birbirinin intikamını almaya çalışırken öldürülen kardeşlerinin ve özellikle Sahr'ın ölümüne çok üzülen Hansâ, mezarlarının başında onların mertlik ve cömertliklerini sayıp dökmüş, mersiyeler söylemiş ve bu mersiyeleriyle edebiyat tarihinde büyük şöhret kazanmıştır.

İslâm dini ortaya çıktığında çocukları ve kabile mensupları ile birlikte müslüman olan Hansâ, Resûl-i Ekrem ve daha sonra Hz. Ömer ile görüştü. Kaynaklarda belirtildiğine göre (İbn Hacer, IV, 287) Resûl-i Ekrem onun şiirlerini beğenir ve, "Haydi Hunâs!" diyerek kendisine şiir okumasını isterdi. Hz. Ömer de onun şiirlerini ve belâgatini beğendiğini ifade etmiştir. Hansâ, İslâmîyet'i kabul ettikten sonra Câhiliye âdetlerini bırakmış olmasına rağmen kardeşlerine ve Mudar kabilesinin büyüklere ağıt yakmayı sürdürmüştür. Hz. Ömer kendisine, "Niçin ağlıyorsun, onlar şimdi cehennem odunu!" deyince, "İşte şimdi hüznüm bir kat daha arttı" cevabını vermiştir. Yine Hz. Âişe'nin ikazına rağmen kardeşi Sahr'ın anısına sadakatle bağlı kalmış, bir Câhiliye âdeti olarak çıplak vücuduna kıldan yelek (sıdâr) giymeye devam etmiştir.

H. Ömer zamanında 16 (637) yılında dört oğluyla beraber Kâdisiye Savaşı'na katılan Hansâ oğullarına, ebedî hayatta

Allah'ın nimetlerine erişebilmek için sa-
vaşın en şiddetli anında ileri atılmalarını
ve İslâm dini uğruna ölünceye kadar sa-
vaşmalarını tavsiye etmiş, bu savaşta
dört oğlu da şehid olmuştur. Oğullarının
ölüm haberini alınca, "Onların şehâdetiyle
beni şereflendiren Allah'a hamdolsun.
Yüce rabbim, beni de onlarla beraber
rahmetinin gölgesinde birleştirsin!" diye
dua etmiştir.

Hansâ Arap edebiyatında kadın şairle-
rin en önde geleni kabul edilir. Şiirlerinin
çoğunu Câhiliye devrinde ve müslüman
olmadan önce söylediği için bunlarda İslâm
dininin etkisi görülmez. Erkeklerle
beraber katıldığı savaşlarda gördüğü kah-
ramanlık sahnelerini kadın duygusallığı
ile ve sade bir dille anlatmış, özellikle
mersiye türünde sembol haline gelmiştir.
Kardeşlerinin ölümü üzerine duyduğu
derin elem ve kederi anlatan şair, samimi
hisleriyle bütün şairlik ustalığını ortaya
koymuştur. Hansâ'nın şiirleri beyitler,
kısa kasideler ve parçalar halinde olduğu
için Câhiliye devrinin uzun kaside türünden
ayrılır. Fakat bu husus, ayrıca konularının
mersiye, methiye, harp sahneleri ve tabiat
tasvirleriyle sınırlı olması onun şiirlerinin
edebî değerine bir noksanlık getirmemiştir.

Hansâ'nın Ukâz panayırına katıldığı,
kardeşi Sahr için söylediği kasideyi Nâbîga
ez-Zübânî'ye okuduğu ve kasidenin onun
tarafından beğenildiği rivayet edilmekteyse
de Nâbîga'nın Sahr'dan on yıl kadar önce
öldüğü dikkate alınırsa bu rivayetin gerçek
olmadığı anlaşılır. Ancak Hansâ, vaktiyle
Nâbîga ez-Zübânî'nin başkanlığını yaptığı
heyet tarafından Ukâz'da düzenlenen şiir
yarışmasına katılmıştır. Hatta bu yarışmaların
birinde Hassân b. Sâbit'in bir beytinde sekiz
hata bulması (İbn Kuteybe, I, 344) onun titiz
bir şiir tenkitçisi olduğunu gösterir ki bu
olayın Arap şiir tenkidinde mûstesna bir
yeri vardır.

Şiirlerin çoğunu Sahr için söylenen mersiye-
lerinin oluşturduğu Hansâ'nın divanı
günümüze kadar gelmiştir. İlk defa Lu-
vîs Şeyho'nun negrettiği divan (Beyrut
1305/1888), daha sonra yine onun tara-
fından şerhedilerek *Enîsü'l-cülesâ' fi şerhi
Divânî'l-Hansâ'* adıyla yayımlanmıştır
(Beyrut 1896). Divanın ayrıca Haseneyn
Muhammed ez-Zeydânî (Kahire 1326/1908),
Kerem el-Bustânî (Beyrut 1379/1960, 1383/1963)
ve İbrâhim Avazayn (Kahire 1405/1985) tarafından
yapılan neşirleri yanında ticarî maksatla yapılmış
baskıları da vardır. Hansâ'nın di-

vanını V. de Coppier Fransızca'ya (Beyrut
1889), G. Gabrielli de İtalyanca'ya (Flo-
rence 1899; Roma 1944) tercüme etmiştir.
Eserin Ebû'l-Abbâs Sa'leb'e ait şerhini
Fâyiz Muhammed yayımlamıştır (Beyrut
1414/1993).

Hansâ'nın hayatı, edebî şahsiyeti ve şiirleri
üzerinde Fuâd el-Bustânî *el-Hansâ'* (Beyrut
1930), Muhammed Câbir Abdülâl el-Hinî *el-Hansâ'
şâ'iretü Benî Süleyym* (Kahire 1963), Âişe Abdurrahman
el-Hansâ' (Kahire 1957), İsmâil el-Kâdî
el-Hansâ' fi mir'âti ũşrihâ (I-II, Bağdat
1962-1965), Fethî el-Kevâmîle *Fi Riĥâbi'l-Hansâ'*
(Dimaşk 1988) ve Abbas İbrâhim *Şarĥ Diwân al-Hansâ'*
(Bairut 1994) adıyla müstakil çalışmalar yapmış-
lardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü'l-Hansâ' (nşr. İbrâhim Avazayn), Kahire
1405/1985, nâşirin girişi; Cumahî, *Fuĥûl-
lû's-şu'arâ'*, I, 203, 210; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r
ve's-şu'arâ'*, I, 343-347; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî,
el-Eġânî, XV, 76-111; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 61;
İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), IV, 1827;
İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XIV, 37-38; İbn
Hacer, *el-İşâbe*, IV, 287-289; Abdülkâdir el-Baġ-
dâdî, *Ĥizânetü'l-edeb*, I, 433-438; Mehmed Zih-
nî, *Meşâhirü'n-nisâ*, İstanbul 1294, I, 198-205;
Butrus el-Bustânî, *Üdebbâ'ü'l-Arab*, Beyrut 1979,
I, 225-236; G. Gabrielli, *I tempi, la vita e il con-
zoniere della poetessa araba al-Hansâ'*, Floren-
ce 1899; a.e., Roma 1944, s. 63-175; Serkis,
Mu'cem, I, 837-838; Fuâd el-Bustânî, *el-Hansâ'*,
Beyrut 1930; Brockelmann, *GAL*, I, 34-35;
Suppl., I, 70; Blachère, *Târîĥu'l-edeb*, s. 321-
323; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), I, 146-147; Ronart,
CEAC, s. 289; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîĥu'l-edeb-
bi'l-Arabî*, Beyrut 1960, s. 188-193; a.mlf., *el-Mucez
fi'l-edebî'l-Arabî ve târîĥih*, Beyrut 1985, I, 288-293;
M. Câbir el-Hinî, *el-Hansâ' şâ'iretü Benî Süleyym*,
Kahire 1963; Sezgin, *GAS*, II, 311, 314; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve
devâvîn*, Beyrut 1978, s. 71-72; Ömer Ferruh,
Târîĥu'l-edeb, I, 317-319; Yûsuf Es'ad Dâġir,
Meşâdirü'd-dirâsâtî'l-edebîyye, Beyrut 1983,
I, 103-104; Afif Abdurrahman, *Mu'cemü's-şu'arâ'
i'l-câhiliyyîn ve'l-muĥadramîn*, Riyad 1983, s. 112-113;
Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, I, 360-371; Reşid Yûsuf Atâullah, *Târîĥu'l-âdâbi'l-Ara-
biyye* (nşr. Ali Necib Atvî) Beyrut 1985, I, 142-144;
M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Hayâtü'l-edebîyye
ba'de zuĥûrî'l-İslâm*, Beyrut 1410/1990, s. 220-234;
Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîĥu'l-âdâbi'l-Arabî*,
[baskı yeri ve tarihi yok], s. 149-151; Cevâd Ali,
el-Mufaşşal, IX, 875-877; Merzem Makariyos,
"el-Hansâ", *el-Mukteĥaf*, VI/1, Beyrut 1882, s. 47-48;
IX/10 (1885), s. 622-629; Mehmed Âkif [Ersoy], *"el-Hansâ"*, *SM*,
VII/157 (1327), s. 5-6; Felek Tarzî, *"Şâ'iretü'l-
büġâ'î ve'l-esâ"*, *Mecelletü Dimaşk*, I/4, Dimaşk
1940, s. 23; Nûrî Hammûdî el-Kaysî, *"el-Hansâ"*,
Mecelletü Âdâbi'l-Mustanşiriyye, I, Musul 1966, s. 218-236;
Studies in Islam, IV, New Delhi 1967, s. 186, 220;
F. Krenkow, *"Hansâ"*, *İA*, V/1, s. 218-220; F. Gabrielli,
"Khansâ", *EP* (İng.), IV, 1027.

ALİ ŞAKİR ERGİN

HÂNSÂLÂR

(خوان سالار)

Bazı İslâm devletlerinde saray mutfağından ve hükümdarın sofrasının hazırlanmasından sorumlu olan görevli.

Farsça *hân* (sofra) ve *sâlâr* (emîr) kelimelerinden meydana gelen *hânsâlâr* "sofracıbaşı, aşçıbaşı" anlamında birleşik bir isimdir. *Hânsâlâr*'ın bazı eserlerde "emîr-i çaşnigîr" yerine kullanıldığı görülürse de bu unvanları taşıyan kişilerin özellikle Selçuklular'da farklı görevler yaptıkları bilinmektedir (bk. ÇAŞNİGÎR). Türk saraylarında aşçıbaşılık görevi eskiden beri mevcut olmakla birlikte kaynaklarda *hânsâlâr* tabirine ancak XI. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanmaktadır. Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk I. Nasr zamanında (1068-1080) bir *hânsâlâr*ın âmil olarak tayin edildiği, bu zatın kendi parası ile Buhara yakınlarındaki İskickes'te büyük bir cami yaptırdığı ve burada kısa bir süre cuma namazı kıldığını bilinmektedir (Nerşahî, s. 29; Barthold, s. 104). Râvendî de 1153 yılında Sultan Sencer'in Oğuzlar'a esir düşmesiyle sonuçlanan "Oğuz hadisesini" anlatırken, bu olayın Oğuzlar'ın her yıl vergi olarak sultanın mutfağına verdikleri 24.000 koyunu tahsil etmek üzere *hânsâlâr*ın gönderdiği muhassılın onlara kaba davranması ve hakaret etmesi yüzünden meydana geldiğini söyler (*Râĥatü's-şudûr*, s. 177-178).

Yûsuf Has Hâcib'in verdiği bilgilere dayanarak (bk. Genç, s. 220 vd.) *hânsâlâr*ın görevleri mutfağın idaresi, erzak temini, yemeklerin pişirilmesine nezaret etmek, hükümdarın sofrasını kurdurmak, yemeklerin kapıcıbaşının denetiminde ve vaktinde huzura çıkartılmasını sağlamak şeklinde özetlenebilir. Yûsuf Has Hâcib'e göre hükümdarın can güvenliği bakımından da önemli bir görev üstlenen *hânsâlâr* gözü tok, gönlü zengin, takvâ sahibi, özü sözü bir, akıllı, bilgili, yüzü temiz ve kıyafeti güzel bir kimse olmalıdır. Eğer *hânsâlâr* dürüst olmazsa onun yamaları da dürüst olmaz. Ayrıca yemek vakti gelince elini çabuk tutmalı, usul ve erkâna uyarak huzura edepi bir şekilde girip çıkmalıdır (ayrıca bk. MATBAH-ı ÂMİRE).